

Ivo Žanić

Prevarena povijest: guslarska estrada, kult hajduka i rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1990.–1995. godine

Zagreb: Duriex, 1998, 429 str.

U knjizi autor metodom analize sadržaja ispituje simboličku rekonstrukciju stvarnosti te povratak tradiciji i epskom imaginariju uoči i tijekom ratova u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, smatrajući ove fenomene itekako važnim u razumijevanju ratnih događanja. Potvrdu za navedeno, uostalom, autor nalazi u iskazu nekoga srpskog ratnika u Bosni i Hercegovini, koji slikovito ukazuje na ratnu ambijentalnost i prožimanje simboličke i stvarne situacije: »Kad ne pučamo onda guslamo. Red rafala pa red gusala«. Iako u manjem opsegu nego u Srba, epsku vokaciju i tradicijski imaginarij nalazimo u hrvatskom i bošnjačko-muslimanskom korpusu.

U prvom dijelu knjige dovode se u vezu mediji i svijet tradicije, kojih susret završava snažnom propagandnom (zlo)upotrebom epskih slika u ratnoj stvarnosti na prostoru bivše jugoslavenske države. U daljnjoj će analizi Ivo Žanić analogijom dovesti u vezu epski imaginarij i ratnu stvarnost: »... logiku zbivanja odredili su baš oni koji su aktivirali tradicijsku pojmovnu mašineriju i tako u začetku onemogućili da se eventualni konflikti razriješavaju u racionalnim pravno-političkim kategorijama... Pojmovna mašinerija za konstrukciju i održavanje odabranog simboličkog univerzuma nije preuzeta iz političko-organizacijske teorije nego iz pučke kulture i epske tradicije, pa je društvene procese posve isključila iz njihova realnoga povijesnog konteksta i integrirala ih u drugu, ahistorijsku razinu, kao svojevrsni hajdučki igrokaz s guslanjem i pučanjem.« Ovdje se može dodati da su nacionalni ciljevi (osobito srpski) tako postavljeni

da se i nisu mogli razriješiti u suvremenim pravno-političkim kategorijama jer su na-prosto tražili snažnu retradicionalizaciju i povijesne analogije.

Iako su takve interpretacije bile u upotrebi u svim državama bivše Jugoslavije pogođene ratom (izuzetak je Slovenija), ipak se Hrvatska, Bosna i Hercegovina i Srbija međusobno znatno razlikuju. Srbija 80-ih, nakon Titove smrti, postaje paradigmatičan primjer (zlo)upotrebe folklorne matrice i epskog tradicijskog imaginarija u aktualnim političkim sukobima, najprije unutar Srbije, a nešto kasnije i na razini cijele tadašnje države. Pritom činjenice nemaju neku posebnu važnost, one se rekonstruiraju, a naglasak je na vrijednosnom sustavu u kojemu je u fokusu sjećanje na mitsko doba i herojsku tradiciju srpskog naroda.

Arhetipski model hajdučije biva transpuncijaliziran u kriznu situaciju raspadajuće socijalističke stvarnosti ulogom »novonastalih« hajduka da isprave socijalističke i titoističke nepravde načinjene Srbiji i Srbima. Pritom, obnova utopije sloge i jednakosti nije ni pokušana (kao takva nije ni moguća) na razini suvremene građanske tradicije, već prastarim, arhaičnim konceptom zatvorenog društva, u kojem je nacija poimana kao proširena seoska zadruga sa vođom, koji se prema poslušnim članovima zadruge/društva ponaša kao dobar otac a prema onima koji misle drukčije kao strogi despot. Prema vanjskom okruženju, on je hajdučki harambaša, poput Starine Novaka, odlučan se suprotstaviti modernim »Turcima«, no ipak s bitnom razlikom: on nije voljan, poput mitskih prethodnika iz epske tradicije »vrat lomiti, po gori hoditi, po hajduci po lošu zanatu«. I tu se pokazuje razlika između Miloševića i tradicionalnih srpskih nacionalista, čija ideologija i svjetonazor crpe svoju energiju iz četničke tradicije: on je nacionalist pragmatik a ne nacionalist iz uvjerenja. Njemu i nacionalizam treba kako bi učvrstio i proširio svoju vlast, a duhovna tradicija srpskog naroda i guslarski

ambijent bili su za to izuzetno pogodno tlo, ali tko jednom zajaši tigra...

I unutar nacionalnog korpusa u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini, termin hajduk ima drukčiji tretman. U Hrvatskoj su se napadi pobunjenih Srba i »balvan revolucija« nazivali hajdučijom, s izrazito negativnom konotacijom, dok je u Hercegovini, naročito za vrijeme hrvatsko-bošnjačkog sukoba, isti pojam imao u sebi asocijaciju na narodnog borca protiv turskih zuluma, a sukob sa Bošnjacima-Muslimanima svoj *raison d'être* nalazio je, između ostalog, u starim nepravdama i torturama: (»oni su nas nabijali na kolac«).

No, ni bošnjačka strana nije bila imuna na simboličko vraćanje u prošlost, zatižvanjem osmanskih junaka i upotrebom termina iz tog razdoblja. Tako se pojavljuju izrazi »naš asker« za vojnika u Bosni i Hercegovini, a sama Armija BiH postaje »bosanski nizam«, po imenu redovite vojske u Osmanskom carstvu osnovane 1826.

I crkve su dale svoj doprinos revalorizaciji prošlosti, kao i segmentarnoj i prigodnoj upotrebi povijesnih »junaka« i epskih likova u tadašnjim interpretacijama ratne stvarnosti, no ni približno tako kao Srpska pravoslavna crkva koja je svakako prednjačila uvođenjem pučke kulture u crkvene sadržaje i direktnom agitacijom političke naravi. Franjevci Bosne Srebrne, po autoru, pokušali su održati ravnotežu pozitivnim vrednovanjem hajduka kao boraca za slobodu i odstraniti ono asocijalno, banditsko, pljačkaško. U »igri« su bili hajduci kao predstavnici svih triju nacionalnih entiteta; hrvatski: Mijat Tomić i Andrija Šimić, muslimansko-bošnjački: Alija Đerzelez, Mujo i Halil Hrnjica, te srpski Starina Novak, Deli Radivoje i Dijete Grujica.

Posebno mjesto u tradicijskoj arhitekturi i epskoj imaginaciji ima »hajdučka nevjesta«, bosanska planina Romanija. Utoliko i partizanska ideologija prisvaja Romaniju, preko koje Tito, činjenicama nasuprot, odlazi u Srbiju da osnuje svoju Armiju. No i

u tome je bitnija rima od faktičnog stanja, jer ako nije u skladu s onim već klasičnim i dobro poznatim – »utoliko gore po činjenice«! Koliko su fakti u ovakvu pristupu događajima nebitni pokazuju stihovi pučkog pjesnika posvećeni velikom vođu, inače deklariranom ateistu, koga pjesma prikazuje gotovo kao neku vrstu vjerskog simbola: »Sin si majke obadvije, / Crne Gore i Srbije, / i simbol si Svetog Srpstva / što se krsti sa tri prsta«.

U nastavku slijedi prikaz ratnih zbivanja, kada se svi natječu oko Romanije. Počelo je s Đodanovim »barjakom na Romaniji«, a nastavlja Srbi, koji posve »prisvajaju« Romaniju. Sarajevska ratna tragedija rezultat je tog prisvajanja.

Autor analizira i prijašnje političke lidere i njihov odnos prema epskoj tradiciji i uočava da su mnogi od njih baštinici takva svjetonazora i diskursa. Tako se za Antu Pavelića ističe da je čitao narodne pjesme, a za Dražu Mihailovića da je dobar poznavatelj hajdučke i epske tradicije. I u komunističkom pokretu mnogo je takvih, od Milovana Đilasa, Rodoljuba Čolakovića i Đoke Jovanića. Izuzetku su Tito i Tuđman, a to autor u ovom kontekstu imenuje »zavičajnim hendikepom«. U najnovije vrijeme tom tradicijskom imaginariju svoj doprinos daje psihijatar Radovan Karadžić, guslar i pučki pjesnik Božidar Vučurević, te narodni tribun Fikret Abdić, uporabom epskog lika Muje Hrnjice u bošnjačko-srpskim i bošnjačko-bošnjačkim raskolima i sukobima.

Slovenski sociolog Rastko Močnik zapaža da u Miloševića »veliku ulogu imaju negativne konstrukcije«, preuzete iz narodnog pjesništva kojih je antologijski uzor u prvim stihovima Hasanaginice, u parafrazi: »Što je to; je li ovo ili ono? Nit je ovo nit je ono, već je nešto treće«.

Autor nastavlja analizu Miloševića diskursa u javnim istupima i njegov utjecaj na maštu gomile. Što je to tako specifično i po čemu takav govor pripada folklornoj matrici? Osim što se upotrebljavaju tradicijski

likovi i deseteračka konstrukcija, ipak je presudna binarna pozicija aktera, jasna podjela uloga po načelu mi – oni, ili točnije: Mi/Dobro – Oni/Zlo. Očita je dvovrijednosna orijentacija (Županov), značajna za sve totalitarne sustave i ideologijski diskurs u njima, sa svijetom koji je jasno raspolučen i gdje nema mjesta za nijanse. Nasuprot tome, suvremeno društvo temelji se na multivrijednosnoj orijentaciji, koja smanjuje i onemogućava isključivost i amortizira agonalnost na kojoj inzistira epski vokabular i njegov ideologijski diskurs.

Povratak tradiciji, dominacija prošlih događaja i nepostojanje diskontinuiteta između prošlosti i sadašnjosti, vidljiva je (istina, ne u istom obimu) u svih dionika pučkog svjetonazora. U tu svrhu, glazbena umjetnost sa tri instrumenta, guslama, tamburicom i sazom (saz je vrsta istočnjačke mandoline, trza se trzalicom) pronosi tradicijski svjetonazor prilagođavajući ga aktualnim potrebama i društvenoj sredini. Gusle su, kako ističe autor, u ovom ratu kod Srba dovedene do paroksizma, u Hrvata dominira tamburica, ali i gusle u Hercegovaca, a saz je u upotrebi u muslimansko-bošnjačkom kulturnom okružju.

Kao posebno karakteristično zapažanje, treba istaći autorov stav da se ni nakon 45 godina u socijalizmu, na planu mentaliteta i vrijednosnog sustava nije gotovo ništa promijenilo. Došlo je istina do migracija selo – grad i povećanja gradskog stanovništva. Sloj seljaka-radnika nije mogao napustiti pučku kulturu i prihvatiti novu urbanu, građansku, zbog inferiornog obrazovanja, prije svega. To će pogodovati komunističkoj profilaciji kulta heroja, te naročito afirmaciji koncepta »junačke slobode« koja ignorira pravnu državu i njezine regule. (Oličenje, toliko korišteno u propagandne svrhe, jest čuvena Titova izjava sa tzv. bombaškog procesa da »priznaje samo sud svoje Partije«. Slično je i s konceptom »junačke siromaštine« kojoj referentni okvir postaju »trava i korijenje« u zamjenu za slobodu od vanjskog svijeta. Tragovi takve političke prakse i ideologijskog diskursa za-

mjetni su i u poslijeratnoj stvarnosti Republike Hrvatske.)

U okviru takvih mentalnih predodžaba, sloj seljaka-radnika bio je sa svojim patrijarhalnim svjetonazorom spreman prigrliti antiintelektualizam komunističkih propagandista i ideologa, te poduprijeti trajnu sumnju u humanističku inteligenciju i njene »privilegije«. Uostalom, zar priča o »dvije marke za kilu mozga« nije na istom tragu? Cjelokupno društvo tu je shvaćeno kao proširena porodica na čelu sa strogim i pravednim gospodarom, plodno tlo za svaki kult vođe.

I na samom kraju ovog zanimljivog i »čitkog« prikaza navedene građe, autor progovara o poslijeratnoj stvarnosti i daljnjem korištenju hajdučkog imaginarija u duhovnom ambijentu hrvatskog društva. Tako se u poglavlju znakovita naslova »Velikodušni razbojnik ili: Robin Hood zauvijek«, navodi slučaj sindikalne liderice Vesne Kanižaj, kao dobar primjer za taj naslov i to zbog dva razloga: ona evocira uspomenu na vlastitog djeda, hajduka, a i sama nešto riječima, nešto ponašanjem, postaje oličenje »plemenitog odmetnika«. Kao borac protiv pokvarene gospode, koja, uostalom nije sudjelovala u ratu, slovi i Mladen Naletilić Tuta, koji je po vlastitom priznanju uzimao sve što mu je trebalo, provodeći vlastitu »pravdu«, mimo institucija.

Knjiga *Prevarena povijest* analitički i sa mnogo zanimljivih opažanja uočava povezanost epskog tradicijskog imaginarija, prenošenog tamburicom i guslama, sa političkim sukobima i ratnom kataklizmom na prostorima bivše Jugoslavije. Autor uz to precizno razlikuje ulogu i važnost tradicijskog kompleksa kod pojedinih sudionika na navedenim prostorima i time pridonosi spoznaji socijalnih mentaliteta i skupne svijesti svih aktera u procesu tranzicije iz socijalizma u demokraciju i raspada višenacionalne države. Sve to pisano je osebujnim stilom, uz mnogo analogija između povijesnih i aktualnih događaja, naročito na simboličkoj razini, što knjigu čini vrlo aktualnom

i zanimljivom, a Žanića svrstava u autore koji se rado i lako čitaju.

Dragutin Babić

Institut za migracije i narodnosti,
Zagreb

Etnografija Hrvata u Mađarskoj: etnološke studije iz života Hrvata u Mađarskoj

Br. 4/1997, 139 str.; br. 5/1998, 145 str.;
br. 6/1999, 181 str.

Urednik: Đuro Franković

Budimpešta: Mađarsko etnografsko društvo

Od 1994. redovito izlazi *Etnografija Hrvata u Mađarskoj*. Pred nama su tri zadnja broja (4, 5 i 6 za godišta: 1997., 1998. i 1999.) koja slijede uređivačku koncepciju prethodnih, što znači da su prilozi posvećeni raznolikim temama iz područja tradicijske ali i suvremene kulture Hrvata u Mađarskoj.

U broju 4 iz 1997. objavljeni su sljedeći prilozi: Đuro Franković: »Iz vjerskog i glazbenog života Hrvata u Pečuhu«, Ladišlav Heka: »Segedinski Hrvati (II dio)«, Jozsef Gelencser: »Uloga semartinske Šokadije u regionalnoj raspodjeli rada te interetničkim vezama – (II dio)«, Ruža Begovac: »Podaci o pučkoj vjeri Hrvata u Potonji«, Mišo Mandić: »Običaji i vjerovanja vezani za zimu u Bunjevačkih Hrvata u Čavolju«, Csaba Hosszu: »Božićni običaji u Bužaku i okolici« i Đuro Franković: »Mitopoetska i ina slika balada mađarskih Hrvata«.

Broj 5 iz 1998. objavljuje: Đuro Franković: »Svi narodi cvjetaju u svom jeziku«, Vid Balog: »Vox Clamantis iliti kak se ne Brežnici prestalo po horvacki meniti«, Đuro Franković: »Ivanje«, Erno Eperjessy: »Isplitivanje međusobnih utjecaja u pučkom praznovjerju jednog mađarsko-hrvatskog naselja«, Erika Balazin: »Preporučane i zabranjene radnje u tradicionalnoj kulturi zalad-

skih Hrvata«, Katica Lovković: »Poslovice i izreke iz Lukovišća u Podravini«, Josip Vlašić: »Nadimci zaladskih Hrvata«, Marija Petrič: »Mađarski leksički elementi u govoru serdaheljskih Hrvata« i Ernest Eperjessy: »Pletenje od slame na Legradskoj Gori«.

U broju 6 iz 1999. nalaze se ovi prilozi: Đuro Franković: »Izvjješća misionara Bartola Kašića s područja Južne Ugarske pod osmanskom vlasti – školstvo u Pečuhu i nakon turske okupacije«, Franjo Emanuel Hoško: »Jaičev 'Vinac' i 'Bajska pjesmarica'«, Đuro Franković: »'Bećarci' o zavičaju, narodima, nošnji i ljubavi«, Stjepan Horvat: »Konjogojstvo u Pomurskih Hrvata«, Mišo Mandić: »Jedna bunjevačka čobanska obitelj u Čavolju«, Marija Kapović: »Običaji, tradicije hrvatskog naselja Unde u Gradišću«, Katica Lovković: »*I cucek u zimi zida ižu...*« poslovice i izreke iz Lukovišća u Podravini (II dio)« i Josip Vlašić: »Nadimci zaladskih Hrvata (II dio)«. U tome broju također su objavljeni tekstovi u čast prigodnih obljetnica (Ernestu Eperjessyju, Antunu Kričkoviću, Miši Mandiću, Đuri Šarošcu i Tihomiru Vujičiću). Tu se također nalaze recenzije nekoliko knjiga i časopisa.

Edicija *Etnografija Hrvata u Mađarskoj* zapravo je jedina u hrvatskoj dijaspori koja sustavno i redovito objavljuje priloge iz područja etno-antropologije (fokusirane na identitet, tradiciju i općenito život hrvatske nacionalne manjine u toj zemlji). Ti se prilozi odnose na gotovo sve skupine mađarskih Hrvata: pomurske, gradišćanske (tj. zapadnougarske), podravske, bunjevačke, i druge. Autori su poznata imena mađarske etnologije i folkloristike i njima srodnih znanosti i znanstvenih disciplina. Iz te činjenice očito proizlazi usuglašenost uređivačke koncepcije i metodološke orijentacije u skladu s kojom autori istražuju i pišu. Naime, osnovni je pristup interdisciplinarnost: od etnologije (zastupljeni su običaji, vjerovanja, gospodarstvo, društveni život, povijest pojedinih obitelji, pučka pobožnost) i folkloristike (gotovo svi oblici usmene književnosti), do povijesti, napose kulturne (kao